

УДК821.0

DOI10.24412/2413-2004-2022-3-94-101

**МУРУРЕ ДАР ШИНОХТИ НУСХАҲОИ
“БЎСТОН”-И ШАЙХ САЪДИ**

Сатторова Нилуфар Мавлониддиновна,
муаллими кафедраи умумидонишгоҳии
забони тоҷикии МДТ “ДДХ ба номи
академик Бобоҷон Гафуров” (Тоҷикистон,
Хучанд)

**НЕКОТОРЫЕ СООБРАЖЕНИЯ О
СПИСКАХ «БУСТОНА» ШЕЙХА
СААДИ ШИРАЗИ**

Сатторова Нилуфар Мавлониддиновна,
преподаватель общеуниверситетской
кафедры таджикского языка ГОУ «ХГУ им.
акад. Б. Гафурова» (Таджикистан,
Худжанд)

**CERTAIN CONSIDERATIONS
CONCERNED WITH “BUSTON” LISTS
BELONGING TO SHEIKH SAADI
SHIRAZI**

Sattorova Nilufar Mavloniddinovna, lecturer
of the all-University department of the Tajik
language under the State Educational
Institution (SEI) “Khujand State University
named after acad. B.Gafurov” (Tajikistan,
Khujand)E-MAIL:

Калидвожа: “Бӯстон”, Саъдии Шерозӣ, нусхаҳои хаттӣ, қадимтарин нусха, нусхаи лорд
Greenaway, наири илмӣ-интиқодӣ, Муҳаммадалии Фурӯғӣ, Ғуломҳусайни Юсуфӣ

Барои муайян намудани нусхаи қадимию наирҳои боэътимод ба зиёда аз даҳ наирҳои
“Куллиёт” ва “Бӯстон”-и Саъдӣ рӯ оварда шудааст, ки наирҳои Муҳаммадалии Фурӯғӣ,
Мансури Растагор, Ғуломҳусайни Юсуфӣ, Баҳоуддини Хуррамишӯӣ, Исмоил Амирхезӣ,
Хатиби Раҳбар ва Аббос Иқболи Оштиёнӣ, аз ҷумлаи онҳо мебошанд. Аз маълумотҳо ба
чунин хулоса омадан мумкин аст, ки нусхаи лорд Greenaway нисбат ба нусхаи Лукмони
Адҳам, нусхаи китобхонаи Ҳинди Англия, нусхаи Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Абӯбакр,
нусхаи Муҳаммад Абдулатифи Ақоқирӣ ва чанде дигар қадимтарин ва боэътимод
мебошад. Бояд тазаккур дод, ки дар наирҳои Муҳаммадалии Фурӯғӣ ва Ғуломҳусайни
Юсуфӣ нусхаи лорд Greenaway ҳамчун нусхаи асос ба кор рафтааст. Аз ин рӯ, ҳини наири
илмию интиқодии “Бӯстон” ва таҳияи матни он дар баробари нусхаҳои қадим наири ин
ду танро бояд ба эътибор гирифт.

Ключевые слова: Саади Ширази, «Бустон», рукописные списки, древнейшие рукописи,
список лорда Гринвея (Greenaway), научно-критическое издание, Мухаммадали
Фуруги, Гуломхусайн Юсуфи

С целью выявления древнейшего списка и наиболее достоверных изданий
анализируются многочисленные рукописи и более десяти изданий «Куллията» и
«Бустона» Саади Ширази, в том числе издания Мухаммадали Фуруги, Мансура
Растигора, Гуломхусайна Юсуфи, Баҳоуддина Хуррамишохи, Исмоила Амирхези,
Хатиба Раҳбара, Аббоса Иқбала Оштиёни. Сделан вывод, что список лорда Гринвея (Greenaway)
является более достоверным, чем рукописи Лукмона Адхама,экземпляры, хранящиеся в
английской библиотеке «Индия-оффис», списки Абдуллоха ибн Мухаммада ибн Абу Бакра,
Мухаммада Абдулатифа Ақокири и др. Подчеркивается, что выделенный список

послужил основой для изданий Мухаммадали Фуруғи и Гуломхусайна Юсуфи, поэтому при подготовке научно-критического текста «Бустана» необходимо, наравне с древнейшими рукописями, использовать издания упомянутых учёных.

Key-words: Saadi Shirazi, “Buston”, lists of manuscripts, the ancientest manuscripts, lord

Greenway’s list, scientifico-critical edition, Mukhammadali Furughi, Gulomhusayn Yusufi
In order to elicit the ancientest list and mostly authentic editions the author of the article analyzes numerous manuscripts and over scores of editions of “**Kulliyat**” and “**Buston**” by Saadi Shirazi; the editions of Mukhammadali Furughi, Mansur Rastigor, Gulomhusayn Yusufi, Bahouddin Hurramshokhi, Ismail Amirhezi, Khatib Rahbar, Abbos Ikkal Oshtiyoni being inclusive. The conclusion is made that lord Greenway’s list is more authentic than Lukmon Adham’s manuscripts, those ones of “India-office” English library, the ones belonging to Abdulloh ibn Mukhammad ibn Abubakr, Mukhammad Abdulatif Akokiri and others. It is underscored that the list singled out has served as a basis for the editions belonging to Mukhammadali Furughi and Gulomhusayn Yusufi; therefore, when preparing a scientific-critical text on “Buston” one ought to use the mentioned editions on a par with the ancientest manuscripts.

Бо мақсади ба даст овардани нусаҳои мавҷудаи “Бӯстон” ва муайян намудани нусаҳои қадимтарини он ба осори таҳқиқии адабиётшиносону муҳаққиқон, аз қабилӣ Мухаммадалии Фуруғӣ, Халил Хатиби Раҳбар, Сафии Алишоҳ, Ҳасани Имдод, Мухаммадалии Носех, Забехулло Сафо, Гуломхусайни Юсуфӣ ва дигарон рӯ оварда шуд.

Мудири кулли нусаҳои хаттии созмони асноду китобхонаи миллии Эрон устод Шукруллоҳӣ се унсуро дар шинохти нусаҳои муҳим медонад: “Дар арзишҳои нусаҳои хаттӣ се унсури муҳимтарин мавҷуд аст: нахуст он ки нуса то он ҷо, ки мумкин аст, қадимӣ бошад, ки истилоҳан онро “акдами нусах” гӯянд, дувум ин ки комилтар бошад, ки онро “акмали нусах” ва сеюм ин ки саҳеҳтар ё дар истилоҳи арабӣ “асаҳи нусах” бошад, яъне китоби фарди босавод ва амонатдоре бошад” (10). Дар идомаи суханаш ӯ котибонро ба чанд даста табақабандӣ намуда, иброн медорад, ки котибони босавод нисбат ба котибони камсавод ва амонатдор ҳини китобат ба маънии асли таҳриру таҳрифи бештар ворид месозанд (10).

Бештари адабиётшиносон ба Мухаммадалии Фуруғӣ ва Гуломхусайни Юсуфӣ пайравӣ намуда, ақоиди онҳоро дар гуфтаҳои хеш ҳамчун исботи афкор овардаанд: “... Ба ҳар ҳол ҳар чи ки ҳаст, мо эронӣён аз кӯдакӣ гирифта, чи дар мактаб, чи дар мадраса, то дабиристону донишгоҳ ва пас аз он низ ба забони ӯ ва талаққии ӯ аз ҳаёти инсонӣ дамхӯр будаем. Ҳамин вачҳ ғолиби тафаккури Саъдӣ ва салтанати ӯ бар забони форсӣ сабаб шудааст, то “Бӯстон” низ ҳамчунон “Гулистон” борҳо, чи дар “Куллиёт”-и ӯ ва чи ба сурати мучаззо, ба чоп бирасад, ки аз он миён яке низ тасхеҳи Фуруғӣ аст ва дигаре тасхеҳи Гуломхусайни Юсуфӣ” (8, 4).

Албатта ин ду тан дар шинохти Саъдии Шерозӣ ва «Бӯстон»-аш хидмати зиёду назаррасе кардаанд. Чунончи дар китоби “Гузинаи сухани порсӣ” (қисми 4) омадааст, Мухаммадалии Фуруғӣ мунаққидест, ки нахустин чопи интиқодии “Куллиёт”-и Саъдиरो соли 1316 ҳиҷрӣ ба аҳли таҳқиқ ва мухлисони суханвар пешкаш кардааст (5, 11)

Мухаммадалии Фуруғӣ дар китоби “Маҷмуаи осори Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ” дар мавриди зикри нусаҳои истифоданамудааш аввал унвони нусаҳои Greenaway -ро номбар намуда, сипас, нусаҳои дигарро, аз қабилӣ “Куллиёт”-и мутааллиқ ба Мухаммад Ҳусайн Лукмони Адҳам, ки мутаазаммини қисмате аз ғазалиёт ва тақрибан ду сулси “Бӯстон” буда, марбут ба соли 718 ҳиҷрӣ мебошад; нусаҳои Ҳочӣ Ҳусайн оқои

Малик, қарни ҳаштуми ҳичрӣ-қамарӣ; нусхаи Ҳочӣ Абдулҳусайни Бухронӣ, эҳтимолан қарни ҳаштуми ҳичрӣ; нусхаи Содиқи Ансорӣ, ба соли 794 ҳичрӣ; нусхаи Мачдуддин Насирӣ, қарни ҳаштуми ҳичрӣ; “Куллиёт”-и хаттӣ аз китобхонаи Малик, 923 ҳичрӣ; “Куллиёт”-и хаттӣ аз китобхонаи Малик, соли 1000 ҳичрӣ; “Бӯстон” ба хатти Султон Алии Машҳади Котиб аз китобхонаи Малик ва инчунин нусахи хаттӣ ва чопӣ (10 нусхаи хатти дигар бе зикри сол ва исми муаллиф) -ро ном бурдааст (8, сах. ҷаҳорум ва панҷум). Дар муқаддимаи китоби мазкур доир ба ҳар як нусаҳои зикршуда маълумоте оварда шудааст (8, 202-204).

Ғулмуҳсайни Юсуфӣ дар баҳши “Муқаддима”-и китобаш бо номи “Тасҳеҳ ва тавзеҳи “Бӯстон”-и Саъдӣ” қайд кардааст, ки зиёда аз 10 нусхаи хатти “Бӯстон”-и Саъди ро истифода кардааст, ки инҳо мебошанд: “Гоф” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, мутааллиқ ба Greenaway, соли таҳрир 720 ҳичрӣ; “Ҳо” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи девони Ҳинд дар Лондон, таърихи таҳрир рачаби 728 ҳичрӣ (онд ба ин нусаҳо дар зер маълумот хоҳем овард); “Алиф” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ мутааллиқ ба китобхонаи Остони Қудси Рававӣ ба шумораи 10412, таърихи таҳрири он моҳи сафари 766 ҳичрӣ (нусхаи номуназзам ва ошuftа); “По” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи миллии Порис ба шумораи 1778, ки таърихи таҳрираш даҳаи охири чимодиулаввали 767 ҳичрӣ; “Мим” - нусхаи хатти “Бӯстон”, китобхонаи Мачлис, Техрон, қарни ҳаштуми ҳичрӣ; “Дол” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи Фарҳангистони улуми Тоҷикистон, дар шаҳри Душанбе; “По” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи миллии Порис, соли 664 ҳичрӣ; “Чим”- нусхаи хатти “Бӯстон” аз “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи Чустар, ки таърихи таҳрири қисмати умдаи он баъд аз 683 ҳичрӣ ва таърихи таҳрири чанд барги он ҳудуди 720 то 730 ҳичрӣ; “ПР” - нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи миллии Порис ба шумораи 1, таърихи таҳрираш зоҳиран 782 ҳичрӣ; “Ро” – нусхаи хатти дигаре аз “Бӯстон” эҳтимолан марбут ба охири қарни ҳаштум ва аввали қарни нуҳуми ҳичрӣ, мутааллиқ ба Риёҳӣ. Маълумоти комилтар доир ба ҳар як нусаи мазкур (р.ш. 9, 13-14).

Наشري Ғулмуҳсайни Юсуфӣ бар асоси нусхаи “Гоф” ва “Ҳо” таҳия шудааст, ки ҳар ду ҳам нусаҳои муътабаранд (9, 15) ва дар бораи нусаҳои мазкур чунин маълумот овардааст:

“گ” – нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, мутааллиқ ба Greenaway, ки нахуст дар Лондон буда, баъд дастбадаст шуда ва акнун дар китобхонаи бунёди Bodemeg дар Женева нигоҳдорӣ мешавад. Таърихи таҳрири ин нуса моҳи сафари соли 720 ҳичрӣ аст ва нусаест комилу муътабар, ки дар ин чоп нусаи асос қарор гирифтааст.

“و” – нусхаи хатти “Куллиёт”-и Саъдӣ, китобхонаи девони Ҳинд дар Лондон, ки таърихи таҳрираш аввали рачаби 728 ҳичрӣ аст (9, 13).

Муаллифи китоби “Саъдинома” ё “Бӯстон” - Исмоил Амирхезӣ дар таълифи китоби худ аз нусае, ки мутааллиқ ба Ҳочӣ Ҳусайни Наҳҷувонӣ будааст, истифода намуда, маълумот медиҳад, ки он дар таърихи 871х навишта шуда, дар чопи сеюм аз ду нусаи саҳеҳи дигаре истифода кардааст, ки яке аз онҳо нусаи шарҳи “Бӯстон”-и Саъдист, ки дар соли 1004 навишта шуда, дигаре дар Бамбай соли 1330 чоп гардидааст (1, Муқаддима, “итқӣ”).

Бо мақсади ошноӣ пайдо кардан бо нусаҳои қадимтарину комилтарини “Бӯстон”-и Саъдӣ ба китоби дигаре мурочиат карда шуд, ки “Кунгураи ҷаҳонии Саъдӣ ва Ҳофизи Шерозӣ” унвон дорад. Китоб аз 26 мақола иборат буда, тасҳеҳгар Мансури Растагор мебошад ва аз китоби мазкур танҳо ба мақолоте, ки вобаста ба мавзӯ буд, рӯчӯ карда шуд.

Муаллифи мақолаи “Бахше муқаддимотӣ дар боби тарҳи китобшиносии Саъдӣ ва Ҳофиз” – Эрач Афшор чунин меорад, ки нусхаи хаттии мутааллиқ ба соли 766 ҳичрӣ, ба хатти Муҳаммад Абдуллатифи Ақоқирӣ на аз нусахи қадимтарин аст, вале кайфияти китобату забтҳои нусахи сиҳатро набояд нодида гирифт ва мусаҳҳеҳони ояндаи “Куллиёт”-и Саъдӣ бояд аз вучуди он мутталей бошанд (4, 5).

Муаллиф дар мақолаи мазкур қайд менамояд, ки дар Эрон соли 1257 камарӣ зимнан “Куллиёт” дар Табреш чоп шудааст ва чопи сангии қадимии маъруфи Техрон шаш сол пас аз он, яъне дар соли 1263 нашр гардидааст (4, 9).

Муаллифи мақолаи “Як нусахи куҳан аз “Куллиёт”-и Саъдӣ” доктор Ҷовид чунин меорад, ки дар ганҷинаи гаронбаҳои китобхонаи салтанати Афғонистон нусахи шоҳона ва нафисе аз “Куллиёт”-и ҳазрати Саъдӣ ҳаст, ки дуруст сию панҷ сол пас аз вафоти Шайх навишта шуда ва яке аз қадимтарин нусахи “Куллиёт”-и мавҷуди Шайх дар ҷаҳон аст. Ин нусаха тавассути Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Абӯбақр ба хатти рӯшану зебо байни сулеу насх таҳрир ёфта, бисёр мумтозу олий аст. Таърихи китобат ба таври возеҳ ва равшан қайд шудааст (4, 46).

Дар бораи хусусиёт ва имтиёзоти ин дастнавис муаллиф чунин меорад:

Ном ва номи падари Саъдӣ дар китоби мазкур ба таври Мушрифиддин Муслиҳ ё Мушрифиддин Муслиҳ навишта шуда, ки мувофиқ аст бо забти ному номи падари Шайх дар “Таърихи гузида” ва “Нафаҳот-ул-унс”;

аз лиҳози сурати тавин, “Гулистон” дар оғози “Куллиёт” омада ва баъд аз он “Бӯстон” ба номи “Саъдинома”;

монанди шеваи соири нусахи хаттии куҳан ҳуруфи “чим”, “жо” ва “гоф”-и дарӣ тақрибан дар тамоми маврид бо як нукта ва калимоти монанди ”چھ” ва “كه” ба шакли “چى” ва “كى” навишта шуда;

дар басо маврид забти калимот, иборот ва масореъ дар ин калимот бо соири нусахи хаттӣ ва чопӣ ихтилоф дорад. Ин тафовутҳо барои қасоне, ки дар мақоми таҳияи матн қобили эътимод ва интиқоде бармеоянд, бисёр арзанда ва муҳим аст.

чанд мисоли дигар оварда шудааст, аз ҷумла: “Қаҳт шуд соле” ба ҷои “қаҳтсоле” дар Саъдинома:

Чунон қаҳт шуд соле андар Димишқ, // Ки ёрон фаромӯш карданд ишқ ва ғ. (4, 50)

Бояд тазаққур дод, ки дар китоби дигаре бо номи “Таҳқиқ дар бораи Саъдӣ” (таълифи Ҳенри Массе, тарҷумаи Муҳаммад Ардабилӣ ва Ғулмуҳсайни Юсуфӣ) оид ба тарҷумаҳо (зиёда аз 20 адад), шарҳҳо (8 адад) ва чопи сангии “Куллиёт” (19 адад) ва “Бӯстон”-и Саъдӣ (33 адад) маълумот оварда шудааст (3, 351-406), аммо азбаски соли чопи он китобҳо ба нусаҳои қадима, ки асли матлаби мост, дархур нестанд, аз зикри онҳо худдорӣ мекунем.

Дар шабакаи интернетӣ низ оид ба нусаҳои хаттии осори Шайх Саъдӣ маълумоти зиёде оварда шудааст. Аз ҷумла, Муҳаммадризо Фозили Ҳошимӣ ибрази ақида менамояд, ки ганҷинаи нусаҳои хаттии китобхонаи марказии Остони Қудси Разаӣ яке аз ғанитарину бузургтарин китобхонаҳои ҷаҳони ислом буда, дорои ҳудуди 300 ҷилд нусаҳои хаттии арзишманд марбут ба осори Саъдии Шерозӣ аст, ки шомили “Куллиёт”-и Саъдӣ, яъне “Гулистон”, “Бӯстон”, қасоид, ғазалиёт, мулҳақот, рубоӣёту маҷолис ба насру назм аст ва дар миёни онҳо чандин нусаҳои “Куллиёт”-и Саъдӣ вучуд дорад, ки бисёр нафис аст. Ашъори шуарои бузурге ҳамчун Ҳофиз, Салмони Совачӣ, Сайфи Фарғонӣ, Ҳочуи Кирмонӣ, Авҳадӣ ва Убайди Зоконӣ низ, ки аз ашъори Саъдӣ истиқбол кардаанд, дар ин маҷмуаи нусаҳои хаттӣ ҷой доранд (10). Мавсуф ба маъруфии муҳимтарину нафистарин нусаҳои хаттии Саъдӣ ишора намуда, мефармояд: ““Куллиёт”-и Саъдӣ ба хатти Муҳаммад ибни Абдуллатифи Ақоқирӣ (аз шогирдони бовоситаи Саъдӣ) дар соли 766

хичрӣ дар Шероз китобат шуда, бо соли фавти шоир ҳудуди 70 сол фосила дорад ва аз қадимтарин нусхаҳои мавҷуд аст”(10). Ҳошимӣ вижагиҳои ин нусхаи арзишмандро, ки аз назари таърихӣ ва тазҳиби давраи Элхонӣ бисёр нафис аст, баршуморида мегӯяд, ки: “Ин нусха дорои ду сарлавҳи катибамонанди музайян ва мурассаъ бо нақши тиранчу сартиранчи бозубандӣ дар заминаи лочвард, чадвалкашӣ ба зар ва камандкашӣ, ановин ба шангарфу лочвард ба насхи сичиллӣ дорои чилди тимочи қаҳваии зебост, ки ба хатти настаълиқи 25 сатрӣ, қоғази нахӯдӣ, бо теъдоди авроқи 383 ва дар абъоди 14 дар 21 сантиметр дар қатъи вазири китобат шудааст”(10).

Мавсуф ба ғайр аз нусхаи зикршуда боз аз якчанд нусахи арзишманди дигар иттилоъ додааст:

- “Куллиёт”-и Саъдӣ” (соли 1052) тавассути Муҳаммад Муини Шерозӣ ба хатти настаълиқи хуш китобат шудааст дар матну хошия ва матни 20-сатрӣ китобат, ки муаллиф чунин тавсиф мекунад: “... бо чор сарлавҳи муздавачи музаҳхабу мурассаи пуркор тазйин шудааст”;

- ду нусхаи арзишманди дигар аз “Куллиёт”-и Саъдӣ: “Куллиёт”-и Саъдӣ бо 10 сарлавҳу панҷ катибаи музаҳхабу мурассаъ ва “Куллиёт” ба хатти Абдулҳусайн Анҷавии Шерозӣ бо сарлавҳҳои мурассаву музаҳхаб;

- “Бӯстон”-и Саъдӣ дорои сарлавҳи муздавачи шарафдор дар сафҳаи нахуст ва ташъирсозӣ бо гулбарги тиллоӣ ба хатти настаълиқ, ки тавассути Абдулрашиди Дайламі аз хушнависони машҳури давраи Сафавӣ дар соли 920 китобат шудааст;

- нусхае аз “Бӯстон”-и Саъдӣ ба хатти Абдулғафори Тафришӣ аз хушнависони давраи Қочор ва нусхае ба таърихи китобати соли 1049 қамарӣ ба хатти “Муҳаммад Алии Зарринқалам, ду нусхаи нафиси дигар аз “Бӯстон”, ки нусхаи охир эҳдои “Мақоми муаззами раҳбарӣ дар соли 1376 хичрӣ аст”.

Эҳсони Шукруллоҳӣ изҳор медорад, ки ҳудуди 850 нусха дар китобхонаи “Баҳши хаттии созмон” ҳифозат мешавад ва ин осор ба чанд даста тақсим мешавад:

- дастаи нахуст нусхаҳои комили “Куллиёт”-и Саъдӣ ҳастанд, ки шомили тамоми осори вай дар як мучаллад аст;

- дастае дигар бахшҳои аз осори Саъдӣ назари “Бӯстон”, “Гулистон” ва ғазалиётро ташкил медиҳад, ки ба сурати ҷудоғонаанд;

- бахше дигар гулчине аз осори вай аст, ки дар ихтиёри китобхонаи нусахи хаттӣ аст, ки барои мисол гулчини “Бӯстон” ё “Гулистон”.

Шукруллоҳӣ баён медорад, ки қадимтарин нусхае, ки дар маҷмуа ниғаҳдорӣ мешавад, “Куллиёт”-и Саъдӣ аст, ки дар Шероз ва 80 сол баъд аз даргузашти Саъдӣ китобат шуда, ҷузви ганҷинаҳои китобхонаи миллӣ аст, аммо маълумоти дигаре дар бораи ин нусха оварда нашудааст. Мавсуф баён медорад, ки охири асар, ки ба маҷмуаи хаттӣ созмон омада ва ҳанӯз сабт нашудааст, як маҷмуае аз сиёҳмашқҳое, ки дар бисёре аз онҳо ашъори Саъдӣ истифода шуда ва марбут ба Маликулкаломи Курдистонӣ (аз хушнависонест, ки ба хатти суле, насх, шикастаи настаълиқ мусаллат буда), пас аз қарни ҳаштум, яъне қарни баъд аз вафоти Саъдӣ то даврони муосир осореро дар худ ҷой додааст(10).

Муҳаммадалии Фуруғӣ ҳини тасҳеҳи “Бӯстон” беш аз 12 нусхаи хаттиро зерӣ даст дошта, аз онҳо се нусхаро нисбатан комилу арзишманд медонад, ки ин нусхаҳо бо чунин тартибанд:

1- нусхаи лорд Greenaway ба соли 720 хичрӣ-қамарӣ;

2- “Куллиёт”-и мутааллиқ ба Муҳаммад Ҳусайн Луқмони Адҳам, ки мутаазаммини қисмате аз ғазалиёт ва тақрибан ду сулси “Бӯстон” аст, замони китобат 718 хичрӣ;

3- нусхаи китобхонаи Ҳинди Англия ба соли 728 хичрӣ, ки “Бӯстон”-и он комил аст.

Оид ба нусхаи мутааллиқ ба лорд Greenaway чунин маълумот оварда шудааст, ки он дар музейи Англия аксбардорӣ шуда, таърихи китобаташ соли **720 хичрист** ва ба хатти насхи хоно навишта шудааст... (8, 202)

Инчунин дар мавриди нусхаи дигар, яъне ки мутазаммини қисмате аз ғазалиёт ва тақрибан ду сулси “Бўстон” аст, чунин оварда: “Ин нусха дар **рамазони 718** ба хатти насх китобат шуда ва котиб дар поёни “Тайибот” тасреҳ карда, ки аз рӯи нусхаи аслии хаттии Шайх Саъдӣ истинсоҳ намуда ва ҳарчанд иштибоҳоти китобатии он бештар аз нусхаи Лондон аст, чун қадимтарин нусхаест, ки мо бад-он дастрасӣ ёфтаему котиби он яқинан замони Шайхи аҷалпро дарк кардааст. Дар он миқдор аз “Куллиёт”, ки шомил аст, арзишу эътиборе басазо дорад (8, 202).

Як нусхаи дигари бозътимод, ки дар китоби мазкур таъриф гардидааст, нусхаи китобхонаи Ҳинди Англия мебошад, ки дар Лондон аксбардорӣ шуда ва таърихи китобати он **728 хичрист**, авроки “Бўстон”-и он тамом ва эътибори он низ мавриди таваҷҷуҳ аст (8, 202). Дар китоби мазкур чунин ақидае зикр ёфтааст, ки гӯё Шайхи аҷалл “Бўстон”-ро суруда, ханӯз дар даврони дар ҳаёт буданаш нусхаҳоеро, ки интишор ёфта буданд, худ таҷдиди назар фармудааст ва баъзе ашъору калимотро тағйиру табдил додааст. Нусхаҳое, ки пас аз таҷдиди назари Шайхи бузургвор интишор ёфтаанд, нусхаи **лорд Greenaway ва нусхаи Лукмони Адҳам** - намояндаи ин ду таҳрири “Бўстон” метавонанд буд ва эҳтимол нусхаҳои дигар бо яке аз ин ду нусха мувофиқат доранд (8, 203-204).

Аз гуфтаҳои боло ба хулоса омадан мумкин аст, ки Муҳаммадалии Фурӯғӣ бештар ду нусхаро, яъне нусхаи лорд Greenaway (720 хичрӣ) ва нусхаи Лукмони Адҳам (718 хичрӣ)-ро нусхаҳои қадимтарину муътабар донистааст, аммо дар мавриди қадима ва ҳам комил будани нусаҳ метавон нусхаи Greenaway ва нусхаи китобхонаи “Ҳинд”-и Англия (соли таълиф 728 хичрӣ) -ро ном бурд.

Ғулмуҳсайни Юсуфӣ дар кутубу навиштаҳояш бештар маълумоти мушаххасу асоснокро оварда, ба тариқи муъҷаз ибрази ақида менамояд. Аз маълумоти бахши муқаддимаи китоби “Тасеҳ ва тавзеҳи “Бўстон”-и Саъдӣ” бармеояд, ки мавсуф аз нусхаҳое, ки таърихи таҳрирашон ба солҳои 664, 683, 691 рост меояд, низ истифода намудааст, аммо он нусхаҳо комилу бозътимод набудаанд. Аз ин лиҳоз, ӯ ду нусхаро нусхаи асос ва комил қарор додааст, ки яке нусхаи хаттии “Куллиёт”-и Саъдӣ, мутааллиқ ба Greenaway, ки таҳрири ин нусха моҳи сафари соли **720 хичрӣ** аст ва дигаре нусхаи хаттии “Куллиёт”-и Саъдӣ, ки таърихи таҳрираш аввали **раҷаби 728 хичрӣ** мебошад.

Агар Муҳаммадалии Фурӯғӣ аввал нусхаи Greenaway -ю сонӣ нусхаи Лукмони Адҳам ва нусхаи китобхонаи Ҳинди Англияро нусхаҳои қадима шуморида бошад, Ғулмуҳсайни Юсуфӣ аввалан нусхаи Greenaway, баъдан нусхаи китобхонаи Ҳинди Англияро ҳамчун нусхаи қадимаю асос медонад. Бояд тазаккур дод, ки шояд сабаби нусхаи Лукмони Адҳамро мавриди истифода қарор надодани Юсуфӣ он бошад, ки нусхаи мазкур танҳо ду сулси “Бўстон”-ро фарогир асту тамом.

Эраҷ Афшор (муаллифи мақолаи “Бахше муқаддимоӣ дар боби тарҳи китобшиносии Саъдӣ ва Ҳофиз”) ҳарчанд аз нусхаи хаттии мутааллиқ ба соли 766 хичрӣ, ба хатти Муҳаммад Абдуллатиф Ақоқирӣ истифода намудааст, қайд менамояд, ки “Куллиёт”-е ба хатти китобати нимаи аввали қарни ҳаштуми хичрӣ, ки дар китобхонаи вақфӣ шаҳсе ба номи **Bodemere** дар шаҳри **Женева** (шояд ишораест ба нусхаи Greenaway, зеро чунин маълумот дар китоби Ғулмуҳсайни Юсуфӣ ҳаст) мавҷуд аст (9,13).

Ҳарчанд доктор Ҷовид (муаллифи мақолаи “Як нусхаи куҳан аз “Куллиёт”-и Саъдӣ”) яке аз нусхаҳоро, ки сию панҷ сол пас аз вафоти Шайх навишта шудааст (тавассути Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Абубақр ба хатти рӯшану зебо байни сулсу насх таҳрир ёфтааст...), яке аз қадимтарин нусхаи “Куллиёт”-и мавҷуди Шайх дар

чаҳон меҳисобад, бо муқоисаи дигар нусхаҳо (аз ҷумла нусхаи Greenaway, нусхаи китобхонаи Ҳинди Англия ва ғ.) маълум гардид, ки нусхаи мазкур тахмин 6-12 сол пас аз онҳо таълиф гардидааст. Зеро агар соли вафоти Шайх Саъдӣ тақрибан солҳои 691-696 ҳиҷрӣ бошад (2, муқаддима), пас соли таълифи нусхаи мазкур тақрибан ба солҳои 726-731 рост меояд, аммо бо вучуди ин, нусхаи мазкурро низ метавон яке аз нусхаҳои қадимтарин ҳисобид, зеро соҳиби мақола дар навиштаҳои далелҳои зиёдеро барои исботи фикри хеш овардааст (4, 46-50).

Аз баҳсҳои ҷавоб метавон ба ин натиҷа расид, ки аксари олимону адабпазӯхон нусхаи Greenaway (720 ҳиҷрӣ), нусхаи Лукмони Адҳам (718 ҳиҷрӣ), нусхаи китобхонаи Ҳинди Англия (728 ҳиҷрӣ), нусхаи Абдуллоҳ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ибни Абӯбақр (726 ҳиҷрӣ - пас аз сию панҷ соли вафоти Шайх Саъдӣ), нусхаи Муҳаммад Абдуллатифи Ақоқирӣ (766 ҳиҷрӣ) ва ҷанде дигарро ҳамчун нусхаи қадимаю бозғаймод шуморидаанд. Аз рӯи ҳисоби солшуморӣ метавон нусхаи Лукмони Адҳамро нусхаи қадимтарин шуморид, аммо нусхаи мазкур ҷунонки зикр гардид ноқомил аст ва танҳо ду сулси “Бӯстон”-ро дорост. Аз ин нуқтаи назар, нусхаи Greenaway -ро метавонем нусхаи нисбатан қомилтар ва қадимтарини “Бӯстон”-и Саъдӣ ҳисобем, ки Муҳаммадалии Фуруғӣ ва Ғуломҳусайни Юсуфӣ онро ҳамчун нусхаи асос ва бозғаймод дар наشري осори суҳанвар истифода кардаанд.

Аз ин нигоҳ, таҳиягарон ва матншиносони “Бӯстон”-и Саъдиро зарур аст, ки ҳини наشري илмию интиқодии асар дар баробари нусхаҳои қадим наشري Муҳаммадалии Фуруғӣ ва Ғуломҳусайни Юсуфиро ба эътибор бигиранд.

ПАЙНАВИШТ:

1. *Амирхезӣ, Исмоил. Саъдинома ё Бӯстон / Амирхезӣ, Исмоил. – Техрон: Саодат, 1317-205 с.*
2. *Бӯстон /Баҳоуддини Хуррамошоҳӣ. Тарҷумони матни англисӣ Ҷ.М. Викнс, устоди донишгоҳи Торонтои Канада. - Техрон: Сипеҳр, 1364. – 443 с.*
3. *Массе, Ҳенри. /Таҳқиқ дар бораи Саъдӣ, тарҷумаи Муҳаммад Ҳасанмаҳдун Ардабилӣ ва Ғуломҳусайни Юсуфӣ / Массе, Ҳенри. – Техрон, Тӯс, 1369. – 448 с.*
4. *Растагор, Мансур. /Кунгураи ҷаҳони Саъдӣ ва Ҳофизи Шероз / Растагор, Мансур. - Чопхонаи Донишгоҳи паҳлавӣ, 1357. – 453 с.*
5. *Саъдӣ. Бӯстон /Ғузинаи сухани порсӣ. – Хатиби Раҳбар, 1383. - 112 с.*
6. *Саъдӣ. Куллийет /Тасҳеҳи Муҳаммадалии Фуруғӣ. -Техрон чопхонаи Барӯҳим. – 1289 с.*
7. *Шерозӣ, Саъдӣ. Куллийет/ бо муқаддимаи Аббос Иқболи Оштиёнӣ, Муҳаммад Ҷаъфарӣ Мансур – Асадуллоҳ Хусайнзода. - Адаб, 1317. – 1028 с.*
8. *Шерозӣ, Саъдӣ /Маҷмӯаи осор, Бӯстон/ Аз рӯи нусхаи Муҳаммадалии Фуруғӣ, чопи дувум. – Техрон: Қуқнус, 1366. - 532 с.*
9. *Шерозӣ, Саъдӣ. Бӯстон /Тавзеҳ ва тасҳеҳи Ғуломҳусайни Юсуфӣ. – Техрон: Хоразмӣ, 1372. – 620 с.*
10. <https://www.ibna.ir> > *naghli (таърихи дастрасӣ 07.01.2021).*

Reference Literature:

1. *Amirhezi, Ismoil. Saadinoma az Buston. – Tehran: Bliss, 1317 hijra. – 205 pp.*
2. *Buston// Bahouddini Hurranshokhi. Translation of the English text by Dj. M. Vikns, Toronto University Master (Canada). Tehran: Tirmament. 1364 hijra. – 443 pp.*
3. *Masse, Henry. Analysis of Saadi`s poetry and translation by Mukhammad Hasanmahdun Ardabili and Gulomhusayn Yusufi. – Tehran: Birch. 1369 hijra. – 448 pp.*

-
4. **Rastagor, Mansur.** // *Merlon World by Saadi and Hofiz Sheroz. Printing-House of Pakhlavi University. 1357 hijra. – 453 pp.*
 5. **Saadi.** *Buston// Selected Poetry Production. Compilation by Khatib Rahbar. 1383 hijra. – 112 pp.*
 6. **Saadi.** *Compositions// Corrections by Mukhammadali Furughi. – Tehran: Baruhim printing-house. – 1289 pp.*
 7. **Sherozi, Saadi.** *Compositions// Preface: Abbos Ikbol Oshtiyoni, Mukhammad Djafari Mansur, Asadullokh Husaynzoda. Education. 1317 hijra. – 1028 pp.*
 8. **Sherozi, Saadi.** *Collection of Compositions. Buston// Corrections by Mukhammadali Furughi designed on the premise of the authentic copy. The second edition. – Tehran: Khukhus. 1366 hijra. – 532 pp.*
 9. **Sherozi, Saadi.** *Buston// Commentaries and Corrections by Gulomhusayn Yusufi. – Tehran: Native of Khorezm. 1372 hijra. – 620 pp.*
 10. <https://www.ibna.uz> (availability date: 07.01.2021)